

Peter Petru

KONTINUITETA IN DISKONTINUITETA NASELITVE V PREHODNEM OBDOBJU IZ KASNE ANTIKE V ZGODNJI SREDNJI VEK

Referat na 7. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Novem Sadu od 4. do 7. okt. 1977

Gotovo je med najbolj temačnimi obdobji v preteklosti slovenskega prostora čas preseljevanja narodov med kasnoantičnim in zgodnjem srednjeveškim kulturnim horizontom, ker nam manjkajo izčrpniji podatki in viri. Arheološko gradivo in najdišča stopnjujejo enigmatičnost, ker obstaja med značilnim antičnim materialom poznega 6. stoletja in najstarejšimi najdbami pripisanimi Slovanom odnosno Avaroslovanom (do sredine 7. stoletja) časovna zev, ki zajema skoraj stoletni hiat. Novejše raziskave so pomnožile število najdišč (sl. 1), na katerih srečujemo najmlajše pojave staroselske kulture ob karakterističnih slovanskih izkopaninah. Spriču tega se vsiljuje gledišče, da je naselitev posameznih predelov nepretrgana in je tako posredno izničen omenjeni časovni presledek.

Dokaze kontinuitete duhovnega izročila je strnjeno podal prof. Bogo Grafenauer v zborniku *Alpes Orientales*;¹ elemente, ki povezujejo zgodnjem srednjeveško slovansko gradivo s predhodnimi stopnjami, pa je nakazal že A. Riegel² in jih je v zadnjem času obogatila vrsta arheologov od Z. Vinskega³ do J. Šašla⁴ z novimi pogledi in dognanji. Ker sloni naše vedenje o tem času pretežno na izpovedi arheološkega gradiva, bi sprva pokazali ostaline tega obdobja v kronološkem zaporedju in šele nato prešli na vrednotenje ostalih podatkov.

Arheološko gradivo nam s svojo pestrostjo in nenadnimi a značilnimi oblikami odseva prvenstveno modne in etnične spremembe. Ves bogat in formalno raznolik kulturni inventar časa preseljevanja narodov daje pretežno le oporo pri določanju noše in statusa nosilca v družbi ter je s tem posredno pokazatelj narodnostne pripadnosti, neuporaben pa je za podrobna proučevanja gospodarske strukture družbe v takratni Sloveniji. Vendar je lahko arheološko drobno gradivo iz obdobja preseljevanja narodov pomemben člen tudi v razlagi takratnih političnih dogodkov. Zato naj nam bo dovoljen bežen pregled takratne arheološke zapuščine, pri čemer opozarjamo na dvojnost gradiva.⁵ Preprosti in manj dragoceni predmeti materialne kulture domorodcev in njihovi grobovi prevladujejo nad

¹ Die Kontinuitätsfrage in der Geschichte des Altkarantänischen Raumes, *Alpes Orientales* 5, 1969, 55 ssl.; isti, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, *Arheološki vestnik* 21—22, 1970—1971, 17.

² Die spätrömische Kunst — Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn I, (1901) in II (1923) z H. Zimmermannom).

³ Rani srednji vek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, 1971, 47 ssl.; isti, *Autochtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkanraumes*, Posebna izdanja 12, 1969, 171 ssl.

⁴ Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, *Kronika* 20, 1971, 3 ssl., isti, *Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem*, *Kronika* 24, 1976, 151.

⁵ P. Petru, *Zaton antike v Sloveniji*, Razstavní katalogi Narodnega muzeja, Ljubljana 1976; M. Slabe, *Poskus prikaza materialnih dokazov iz časa preseljevanja narodov v SR Sloveniji*, *Kronika* 20, 1972, 76 ssl.

bogatejšimi a redkimi grobovi, ki pripadajo večinoma na novo naseljenemu vladajočemu družbenemu razredu in nosilcu.

Vzporedni obstoj kulture staroselcev skozi obdobje germanske, hunske, gotske, frankovske, gepidske, langobardske in bizantinske vladavine v naših krajih je nadvse zanimivo dejstvo. Z govorico izkopanin je sedaj potrjeno nepretrgano življenje romaniziranih iliro-keltskih staroselcev na podeželju. Spricho svoje ubožožanosti so ti ljudje opuščali bogate pridatke v gručasto razporejenih grobovih, svoje rajne so pokopavali le s predmeti osebne rabe. Zato teh grobov starinoslovje dolgo časa ni upoštevalo. Šele novejšje raziskave so nakazale v njihovi tvarni zapuščini predmete, ki povzemajo obliko in okras izdelkov poznega 4. stoletja in jih prenašajo s spremembami v 6. stoletje (sl. 2). Pri tem je za končno fazo v razvoju kulture staroselcev značilen vpliv bizantinske umetne obrti.

Predmeti izrazito gospodarskega značaja najlepše odsevajo družbeni položaj staroselcev. Tako nakazujejo srpi, kose, glavniki za česanje volne, vretena za statve, deli stop za predelavo lanu, šila, noži in strojarska kraspala, igle, kopače, rala, nakovala itd. njihovo na živinorejo in skromno poljedelstvo oprto ekonomijo.

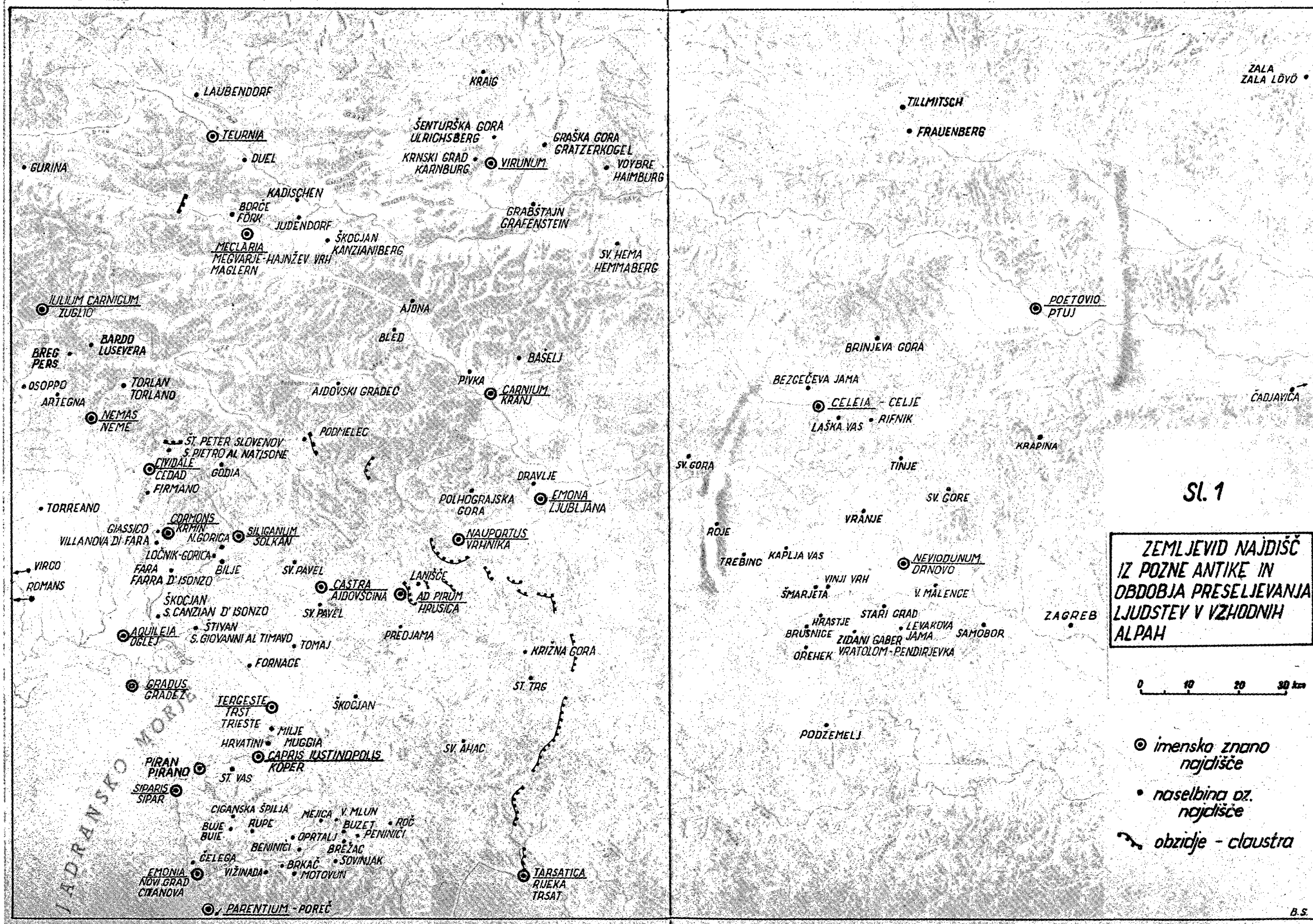
Vzporedno z izvirnimi oblikami staroselske materialne kulture nastopajo pri njih tudi uvoženi bizantinski kosi. Poglavitna novost se izraža v orožju z bogatimi garniturami pasnih okovov, ki nakazujejo spremembo v načinu bojevanja, ker je ta oborožitev prilagojena konjeništvu. Vendar je očitno, da so korenine bizantinskih umetnoobrtnih izdelkov iste z onimi pri naših staroselcih, zato so del skupne antične omike. Tako je jasno, da tu večkratne menjave oblastnikov niso docela prizadejale staroselcev, vztrajali in vzdrževali so svoje nepretrgano življenje antike ob tokovih preseljujočih se narodov vse do slovanske naselitve.

Da poudarimo kako neznaten je vpliv vladajočih priseljenih narodov na oblikovanje slovanske materialne kulture podajamo kratek ekskurz o značilnostih njihove tvarne zapuščine v naših krajih.

Med izkopaninami slovenskega prostora je hunskih najdb zelo malo. Izstopa okroglo zrcalo z okrasom zvezde na hrbtni strani, kakršnega sočasno uporabljajo hunske žene v območju Bajkala in Altaja ter nekatere druge posamične najdbe, predvsem trirobe puščice. Iz obdobja gotske vladavine med leti 489 do 536 je mnogo pričevanj njihove lastne umetnoobrtne tvornosti in likovnega izraza. Predstavni svet živalskega stila, tako značilen za germanska ljudstva, so Vzhodni Goti v južni Rusiji obogatili s prviniami visoko razvitih kultur grškega in prednjeazijskega izvora. Njihov lastni prispevek na področju materialne kulture je izum zlatarske tehnike vlaganja dragih kamnov v načinu celic, znanje, ki so ga prenesli kasneje v takratne kulture severnega Sredozemlja.

Dvajsetletno obdobje langobardske vladavine v sredini 6. stoletja je pustilo v Sloveniji močne sledove. Posebnost langobardskih grobov je, da imajo pokojniki pridano orožje. V njihovih grobovih najdemo dolge dvo-rezne meče, kratke udarne nože, vrboliste sulice in polkrožne ščitne grbe. Značilni izraz lastne zlatarske ustvarjalnosti so njihovi novci, fibule v obliki črke S, fibula s sedmimi roglji in pasne sponse s ščitastim trnom. K temu so uvedli v lončarstvo svojstven pečatni okras.

Očitno se umika domorodno prebivalstvo pred navalom tujih narodov v odročne pokrajine. Staroselci so se v strnjenih skupinah ohranili v odmaknjenih predelih, kakor dokazuje slovanska oznaka Vlah oziroma Lah za romaniziranega iliro-kelta v imenih Laško, Laška vas, Lahovče, Lahovše,

Lahovnik, Lahov graben, Lašče, Bašelj itd.⁶ Domorodno ljudstvo je preživelo tudi v soseščini večjih krajev, saj so posredovali slovanskim prišlekom predrimska imena rek Drave (Dravus), Save (Savus), Soče (Aeson-tius), Krke (Corcac), Kokre (Corcoras?), Kolpe (Colaps) in keltska preoblikovana imena krajev s končnico -dunum: Dunaj, Verdun, Tinje itd. Ti so prevzeli tudi geografske oznake Kras (Carusadius), Karavanke (Caravanca mons?), Kranjska (Carniola), Podjuna (Iuenna) in mnoga imena mest: Ptuj (Poetovio), Celje (Celeia), Trojane (Atrans), Beljak (Bilachium), Kranj (Carnium), Logatec (Longaticum), Koper (Capris) ali Žusterna (Iustinopolis), Piran (Pirano), Solkan (Siliganum)⁷ itd. Teh reliktoev je zahodno od kasnoantične obrambne črte, imenovane kot sistem *Claustra Alpium Iuliarum*⁸, dosti več kot v vzhodni Sloveniji, kjer njihovo število upade. Tako izgleda, da je odigralo kasnoantično obrambno obzidje določeno vlogo tudi na tem področju. *Claustra Alpium Iuliarum* so očitno tudi ločnica med tremi po družbeno-ekonomski osnovi različnimi regijami:

- a) obmorski pas z ohranjenimi rimskimi mesti;
- b) širši pas vojno-krajinskega značaja v zaledju *Claustra Alpium Iuliarum*, ki zajema vipavsko, goriško in furlansko območje, in
- c) vzhodnoalpsko — osrednjeslovensko območje z jedri naselitve v refugijih in zakotnih naselbinah.

Za poznorimska mesta v Primorju velja, da so ohranila neokrnjeno srčiko naseljencev in mnoge institucije, kakor jih poznamo pri zgodnjeantičnih kolonijah in municipijih s samoupravno voljenimi telesi od mestnega sveta (*ordo decurionum*) do posameznih upravnih izvršilnih osebnosti: županov (II viri iure dicundo), nadzornikov notranjega življenja (II viri aedilicia potestate) do finančnih uradnikov (*quaestores*). Poznoantična uprava mest je bila vse bolj zbirokratizirana, saj so bili uradniki na odločilnih položajih imenovani od centralne oblasti, tako najvišji uravniki (*comes*, *vir clarissimus*), izvršilni organi (*curatores*, *correctores*), kakor nadzorniki ter branilci občanov (*defensor civitatis*). Nedavno tega so v Trstu odkrili izredno važno cerkev-martirij⁹ z mozaikom z napisi donatorjev iz konca 5. stoletja, kjer so omenjene posebne oblike cerkvenih laičnih funkcionarjev, ki drugače v kasnorimskem imperiju niso izpričane. Na teh mozaikih omenjene stopnje so branilec (*defensor*), zastopnik oziroma zagovornik (*notarius*) in varuh (*custos*) cerkve in ljudstva. Iz tega sklepamo, da je prevzela cerkev samoupravno urejevanje zadev skupnosti preko voljenih kolegijev v času vojaških in drugih ujm, kakor to slikovito ponazarja tudi delovanje Severina na Donavi in več sorodnih institucij južne Recije v Säbenu.¹⁰ Cerkev je bila prisiljena prevzeti upravno-politično funkcijo, če je želela varovati svoje posesti (*fundus*, *massae*, *patri-monium*) in dohodek iz urejenega gospodarstva srenje. Tržaško mesto je bilo v hudih časih preseljevanja narodov eksistenčno odvisno od trgovanja in je zato za gospodarski obstoj naselbine prvi pogoj varnost tovara. Glede na to so škofje skrbeli za urejeno mestno življenje in varnost svojega območja ter organizirali samozaščito v svojem okrožju ter zaščito prometa

⁶ M. Kos, Vladi in vlaška imena med Slovenci, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 24, 1943, 77 ssl.

⁷ M. Kos, O prevzemu antičnih krajevnih imen na slovenskem ozemlju, *Serta Kazaroviana*, Izvestja na bulgarskija arheološki institut 16, 1950, 241 ssl; isti, O imenih nekaterih krajev v Slovenskem Primorju, *Zbornik primorske založbe Lipa*, Koper 1956, 3 ssl.

⁸ J. Sašel - P. Petru s sodelavci, *Claustra Alpium Iuliarum*, Katalogi in monografije 5, 1971.

⁹ G. Pross-Gabrielli, *L'oratorio e la basilica paleocristiana di Trieste*, Roma 1968.

¹⁰ H. Vettors, Zum »Episcopos in castellis«, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 106, 1969, 75 ssl.

po morju in cestah v notranjost. Nosilci omenjenih funkcij¹¹ prihajajo tudi iz Ogleja (Aquileia), Gradeža (Gradus), kar nedvomno izpričuje obstoj predhodnim fazam samouprave priličenih ureditev v mestih Benečije in Istre ter Kvarnera, kakor je to utemeljil za upravno enoto Liburnia Tarsaticensis Mate Sulc.¹²

Na teh osnovah zgrajena rimska municipialna ureditev je živela v obmorskih mestih še do prihoda Slovanov, kakor je to dokazal Kostrenčič¹³ in prešla na Kvarneru vse do Labina v sestav hrvaške države, kakor sledi iz Konstantina Porfirogeneta.¹⁴ Notranjeistrska mesta so leta 804 na rižanskem placitu branila svoje pravice ob slovanskih prišlekih za pravičnejšo ekonomsko osnovo življenja. Zahodnoistrska in ostala mesta tržaškega zaliva pa kontinuirano nadaljujejo svoje življenje ob ohranjenih prebivalcih in antičnih institucijah tudi v 7. in 8. stoletju, čeprav prodoro nove gospodarske oblike in se v okolici mest naseljujejo Slovani. Ti menjajo sestav naseljencev v etničnem smislu, kar ima svoj verjetni vpliv tudi v družbeno-političnem oziru.

Slovanska naselitev prinaša bistveno novino, ki je v nasprotju med mestom in podeželjem. Prišleki so politični gospodarji dežele, pa vendar so za daljši razpon izključeni iz življenja mest ali se mu spričo različne ekonomike izogibajo.

Mestna kultura obmorskih cerkvenih središč je pomembna tudi zato, ker je tu ohranjeno vedenje pisanja, kontinuiteta romanske književnosti in ostalih oblik antičnega kulturnega izročila.¹⁵

Za vojno-krajinski predel zahodne Slovenije je značilno v obdobju, ko so naši neposredni predniki že v Vzhodnih Alpah, da temelji na ureditvi po langobardskih vojno služnostnih velekmetskih.¹⁶ Najdišča v Vipavski dolini, goriškem in furlanski ravnici¹⁷ se delijo v močna središča (npr. Čedad = Cividale = Civitas = Forum Iulium) ter na manjše poljedelske postojanke. Delitev je razumljiva že iz predhodne kasnorimske faze,¹⁸ ko so naseljevali to področje pripadniki graničarskih enot, omenjeni v vojaškem priročniku 5. stoletja (Notitia dignitatum) z oznako Iuliae Alpinae in jih stavljamo v območje kraških zapor.¹⁹ Koncept poznorimske obrambe na balkansko-italskih prelazih v zahodni Sloveniji, je s svojo defenzivno zasnovno dovoljeval očitno uporabo psevdokomitatskih čet, ki so nastopale kot vojska le v času nevarnosti, drugače pa so nekje v zaledju kmetovale.²⁰ Tak način družbeno-ekonomskega ustroja temelječega na agrikulturi so Langobardi po prihodu v Italijo priličili svojim gestaldijam, arimanijam, dvorcem-posestim (curtes) s služnostnim vojaškim plemstvom. Kakor so

¹¹ P. L. Zovatto, *Il defensor ecclesiae e le iscrizioni di Trieste*, Rivista di Storia della Chiesa in Italia, Roma 1966 cit. po Pross-Gabrielli.

¹² Liburnia Tarsaticensis, *Adriatica praehistorica et antiqua* (Miscellanea Gregorio Novak dicata), Zagreb 1970, 705 ssl.

¹³ M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, *Razprave SAZU* 1, 1950; N. Klaić, Prva stoljeća u životu Hrvata na jadranskoj obali, *Materijali* 12, 1976, 3 ssl.; M. Kostrenčič, Postanak dalmatinskih sredovečnih gradova, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 113 ssl.

¹⁴ De administr. Imperio 30, 96 c.

¹⁵ B. Marušić, Istrien in Frühmittelalter, Pula 1969; isti, Neki problemi kasnoantične i bizantinske Istre u svjetlu arheoloških izvora, *Materijali* 12, 1976, 337; Z. Rapanić, Neka pitanja ranosrednjovekovne latinske epigrafike na našoj obali, *Materijali* 12, 1976, 325; K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije kroz srednji vek, Posebna izdanja SANU 356, 1962.

¹⁶ A. Tagliaferri, I Longobardi, Milano 1969, 47 ssl.

¹⁷ M. Brozzi, Oggetti di ornamento dei popoli alpini in eta altomedioevale, *Antichità altoadriatiche* 9, 1976 (Aquileia e l'arco alpino orientale) 505.

¹⁸ H. Vettters, Von der spätantiken zur frühmittelalterlichen Festungsbaukunst, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, Spoleto 15, 1968, 929 ssl.

¹⁹ *Claustra Alpium Iuliarum* in poznorimska obramba v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 29, 1978.

²⁰ P. Petru, Antička naseljenost Slovenije, *Materijali* 15, 1978, 3 ssl; isti, Poznoantična naselitev Slovenije, *Arheološki vestnik* 29, 1978.

pokazala raziskovanja M. Brozija²¹ v Furlaniji, obstaja na zahodnem obrobju Slovenije poleg cerkvene in monastične organizacije še langobardski ustroj, kjer poleg kralja in kneza (rex, dux) kot najvišje oblasti deluje plemstvo, ki je dolžno dajati vojsko v času nevarnosti. Na kultiviranih in obljudenih postojankah staroselcev so Langobardi postavili svoje vojaške upravitelje, sami pa so zasedli tudi stare centre ali opuščena veleposestva ob rimskih cestah in kontinuirano nadaljevali avtarkično ekonomijo kasnorimskih latifundij.²²

Pokrajine severno in vzhodno od Claustra Alpium Iuliarum so v gospodarskem pogledu doživljale odločilno premeno že od obdobja notranjih vojn v rimskem cesarstvu. Nasprotja v družbi so pripeljala do zaporednih konfliktov vojno-političnega značaja skozi vse 4. stoletje, ko je Slovenija in Posavje ter Posavina zbirališče armad z vzhoda in zahoda.²³ Pokrajina, kjer je malo naravnih bogastev, in ki je navezana na tovarništvo ter trgovinsko izmenjavo, je bila za daljši čas zaprta in izključena iz normalnega menjalnega gospodarstva. Hkrati pa je vojaštvo izsesalo vse prehrabne rezerve in otežilo domačinom golo preživljanje. Zato je sledil nagel upad, ker se prebivalstvo ni moglo upreti vdorom plenilnih pohodov barbarskih plemen. Znamenja usihanja so se pokazala takoj. Amijan Marcellin poroča o odloku prefekta Panonije s pozivom, da naj prebivalci obnovijo vozove, ladje in domove; Hieronim poroča dobrih petdeset let kasneje o napol porušeni podrtih posestih v svoji očetnjava na meji Dalmacije in Panonije.²⁴ To podobo propada dokazuje poleg prenehanja kovanja novcev v Sisciji in Aquileji, popolna ukinitev in usihanje denarništva kot plačilnega sredstva²⁵ ter arheološko dokazano totalno uničenje mest Intercisa, Sopianae, Flavia Solva in občutno krčenje prejšnjih naseljenih površin v Aquincumu, Gorsiumu, Vindoboni, Carnuntumu, Poetoviju, Nevidodunumu, Celeji, Emoni in Virunumu.²⁶ V teh mestih srečujemo običajno borne dokaze življenja še do Atilevega prehoda v Italijo, ko izumro še ta oporišča.²⁷ Nekdanjo mestno kulturo zamenjujejo v 5. in 6. stoletju obzidane postojanke v zavetrnih legah in na podeželju razsejane utrjene vlle. Edino mesto, ki vzcveti v obdobju preseljevanja narodov je po sedanjem poznavanju gradiva trdnjava Kranj (Carnium) na sotočju Save in Kokre. Nasprotno s prejšnjim odprtim mestnim gospodarstvom so te zemljiške posesti in zavetrni refugiji v centralni Sloveniji v sebi zaprte ekonomske enote, v katerih večino svojih potreb krijejo sami. Zato so trgovina in z njo vezane dejavnosti v naraščajoči krizi. Posledica je upadanje povpraševanja (in posredno zaradi tega krčenje obsega proizvodnje) po obrtnih in industrijskih izdelkih, narejenih v mestih, slabšanje položaja teh urbanih središč, in končno njihovo postopno izumiranje, ker je postala proizvodnja njihovih obratov, usmerjena v iztržek viškov vrednosti na skrčenem tržišču nerentabilna. Med prvimi se izselijo veleposestniki, trgovci in prekopčevalci, nato brodniki in prevoz-

²¹ M. Brozzi, *Il ducato Longobardo del Friuli*, Pubblicazioni della deputazione di Storia patria per il Friuli 6, 1975.

²² L. c., zemljevid pod

²³ Y. M. Duval, *Aquilee sur la route des invasions (350—425)*, *Antichità altoadriatiche* 9, 1976, 237 (Aquileia e l'arco alpino orientale).

²⁴ A. Mócsy, *Pannonia*, RE suppl. IX (1962).

²⁵ Primerjaj študijo P. Kosa v njegovem rk. magistratu o novčnem obtoku v Vzhodnih Alpah; S. Soproni, *Über den Münzumschlag in Pannonien zu Ende des 4. Jahrhunderts*, *Folia Archaeologica* 20, 1969, 69 ss.

²⁶ Načrtno je zbral podatke o uničenju v Vzhodnih Alpah R. Noll, *Spätantike Katastrophen-Befunde in der Austria Romana*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 113, 1976, 372 ss.; A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Paonien I* (1924); G. Alföldi, *Noricum*, London 1976, 176.

²⁷ S. in P. Petru, *Nevidodunum*, *Katalogi in monografije* 15, 1978; prim. tudi podatek o vojaški posadki v Poetoviju do Atilie, ko je bila tam rojena mati zadnjega rimskega cesarja Romula Augustula.

niki. V mestih so do Atilovega pohoda 452 ostali le nujni uradniki, starokrščanska duhovščina, morebitna slabša vojaška posadka, nekateri obrtniki, manjši kmetje in proletariat.²⁸

Starokrščanska cerkev je obnavljala politično ureditev in vzdrževala red preko okrožij škofij, ki se večinoma ujemajo s predhodnimi rimskimi mestnimi področji. Dokazov za to je več. Med njimi je za Obdonavje živo pričevanje v Vita sancti Severini²⁹ in za osrednje slovensko območje podatek o ustanovitvi novih upravno-pravnih enot Alpes Iuliana³⁰ in civitas Noricum.³¹ Slednja obsega okrožje — in ne le mesto — Celeje in Poetovija. Da pa so ta mesta v drugi polovici 5. in v 6. stoletju le še nominalna središča škofij, spričujejo zelo revni znaki življenja v tem času na arealu bivših mest. Drug zgovoren podatek vidim v zadnjih izkopaninah na starokrščanskih cerkvah v refugijih, kjer je poseben sedež namenjen škofu. To nakazuje zelo verjetno možnost, da je škof popotoval po trdnjavah in tam uradoval.³²

Izginotje srčik rimske omike pomeni zato veliko vrzel in diskontinuiteto v kulturnem razvoju. Hkrati je propad mest povzročil tudi omrtvičenje kasnorimske civilizacije, ker je s tem dejansko propadla antična organizacija uprave, ki se zrcali navzven v neurejenih cestah, zanemarjenih mostovih, opuščenih brodovih, ukinitvi katastrof in drugih pregledov ter institucij. S tem je povzročena globoka sprememba gospodarske in socialne strukture. Predvsem pa je to sprožilo popolno spreobrnitev ekonomske osnove življenja, ki se odražajo celo v spremenjenih naseljitvenih območjih, ko prebivalstvo zapušča prejšnja nižinska naselja in poseljuje visokogorske postojanke celo daleč nad mejo, do katere uspevajo žitarice, kakor to kažejo utrdbe Bašelj, Ajdna nad Žirovnico in legendarni Prešernov Ajdovski gradec v Bohinju.³³ Prejšnje na viških obrtne in polindustrijske produkcije oprto gospodarstvo velikih mest je doživelo premeno s prehodom na kmetijstvo in naglašeno živinorejo.

Večino vsakodnevno potrebnih orodij so tu izdelovali sami, kupovali so le nujna živila, sol, olje, vina za cerkvene obrede, luksuzni nakit in orožje. Ta skromen obseg menjave dobrin je vplival na raven oblike trgovanja, ki sloni na izmenjavi naturalij, pri katerih denar ni potreben.

Kdor opazuje družbo pozne antike v Vzhodnih Alpah in jo primerja z zgodnjeslovansko družbo, bi na prvi pogled ne videl mnogih niti, ki povezujejo izročilo obeh dob. Površni opazovalec bi mogel celo trditi, da je diskontinuiteta skoraj popolna. Če pa opazujemo dogodke razvojno, vidimo, da je ob avaro-slovanski naselitvi osrednje Slovenije antična kultura preko stopnjevanega upada v času preseljevanja narodov prišla na povsem drugačno raven. V gospodarskem pogledu zamenja prejšnje rimske, že na polindustrijski stopnji razvite produkcijske srčike v mestih, na manjših postojankah gojena živinoreja in skromno kmetijstvo. V politični ureditvi nadomesti poprejšnjo municipalno samoupravo pri zgodnjekrščanskih cerkvah organizirana združba srenj brez večje povezave s centrom. Ta skrbi

²⁸ J. Šašel, Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, Kronika 20, 1971, 3 ssl.; R. Egger, Die ältesten Pfarren des oberen Gailtales, Hermagor, Geschichte, Natur, Gegenwart, Klagenfurt 1969, 51 ssl.

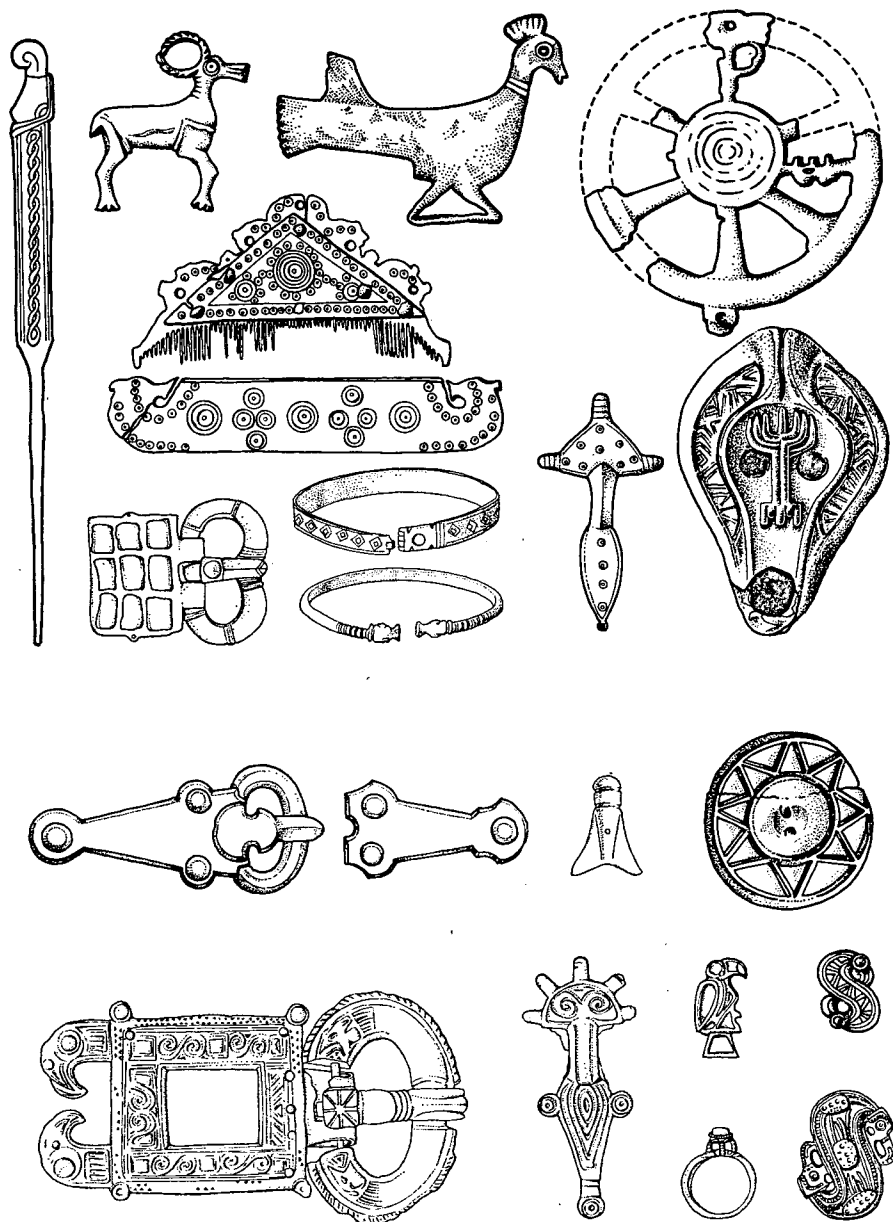
²⁹ R. Noll, Eugippius, Das Leben des heiligen Severin (Vita Severini), Schriften und Quellen der alten Welt, Band 11 (1963); isti, Die Vita sancti Severini des Eugippius im Lichte der neueren Forschung, Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 112, 1975, 61 ssl.; F. Lotter, Severinus und die Endzeit römischer Herrschaft an der oberen Donau, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 24, 1968, 309 ssl.

³⁰ J. Šašel, Alpes Iuliana, Arheološki vestnik 21/22, 1970/1971, 33.

³¹ Civitas Noricum, Wiener Studien 47, 1929, 146.

³² P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici, Katalogi in monografije 12, 1975, 125.

³³ Prim. prikaze posameznih postojank v številki, posvečeni kolokviju Zaton antike, Arheološki vestnik 29, 1978.

Slika 2. Izbor značilnih oblik materialne zapuščine romaniziranih iliro-keltskih domorodcev (zgoraj), predmeti bizantinskega in hunskega značaja iz obdobja njihovega kulturnega vplivanja v naših krajih (sredina) in karakteristično gotško-langobardsko gradivo, nastalo v času njihove nadoblasti pri nas (spodaj)

tudi za obrambo znotraj trdnjave. Spričo takega upada splošne omike ne preseneča, če arheologi ugotavljajo, da na postojankah iz prve polovice šestega stoletja ne poznajo več pisave, da izdelujejo za domačo rabo le še prostoročno narejeno keramiko, primitivne iz steklene paste zgnetene okraske, da ne obvladajo več zidave z uporabo apna oziroma da jo opuščajo, kakor kažejo izkopanine v Ajdovščini, Ljubljani in Vranju pri Sevnici, kjer so odkrili najmlajše stavbe, grajene iz protja, zamazanega z glino.³⁴ Vrh tega je v pozabi mnogo drugega tehničnega znanja in veščin (poljedelstvo, mlini itd.). Če primerjamo to stopnjo kulture domorodcev v Vzhodnih Alpah in najbolj zgodnje oblike staroslovanske stvarne omike na postojankah Predloka pri Kopru, Tomaj, Sv. Pavel nad Vrtovinom, Kranj, Bled, Laška vas pri Celju, Brezje pri Zrečah, Ptuj, Slovenjgradec, Beljak itd.,³⁵ potem ugotavljamo v gradivu stičišča tako po tehnološki kot oblikovni plati. Ta direktna povezava se kaže v ostalinah stvarne omike preko lončenine, in sicer zelo grobo izdelane in okrašene z valovnico, ploščatih okroglih ter dvoramnih fibulah, iz žice spletenih zapestnicah, ploščatih prstanih, celicjem z emajlnimi vložki, ali z vstavki iz stekla in kamna, načinu izdelave steklenih jagod in njihovi obliki ter v prevzemanju form orožja, nožev, puščic.³⁶ (Zanimivo je, da v staroslovanski materialni kulturi ni direktnih prežitkov z značilnostmi gotske ali langobardske kulture, čeprav tvori slednja neposredni predslovanski stratum.) Kontinuiteta je tu očitno nesporna in dokazuje ustrezni izobrazbeni nivo slovanskih priseljencev, da so mogli prevzeti zatečeno znanje. Isto velja za gospodarsko stopnjo njihove stvarne omike, ki očitno ni zaostajala za predhodno domorodniško in je tako posreden dokaz tudi za možno kontinuiteto in prevzem določenih vitalnih ekonomskih osnov življenja — npr. ročne spretnosti, obrti itd. Življenje staroselcev je slonelo na vrsti šele v kasni antiki nastalih središč, kjer je kontinuiteta naselitenega prostora v slovanski zgodnji srednji vek večkrat izpričana. Drugi centri poznorimske naselitve, vojaška oporišča, upravna jedra ter srčike cerkvene oblasti pa so bili ob slovanskem prodoru porušeni in požgani ter tako dokazujejo popoln prelom s predhodnimi vodstvenimi družbenimi strukturami.³⁷

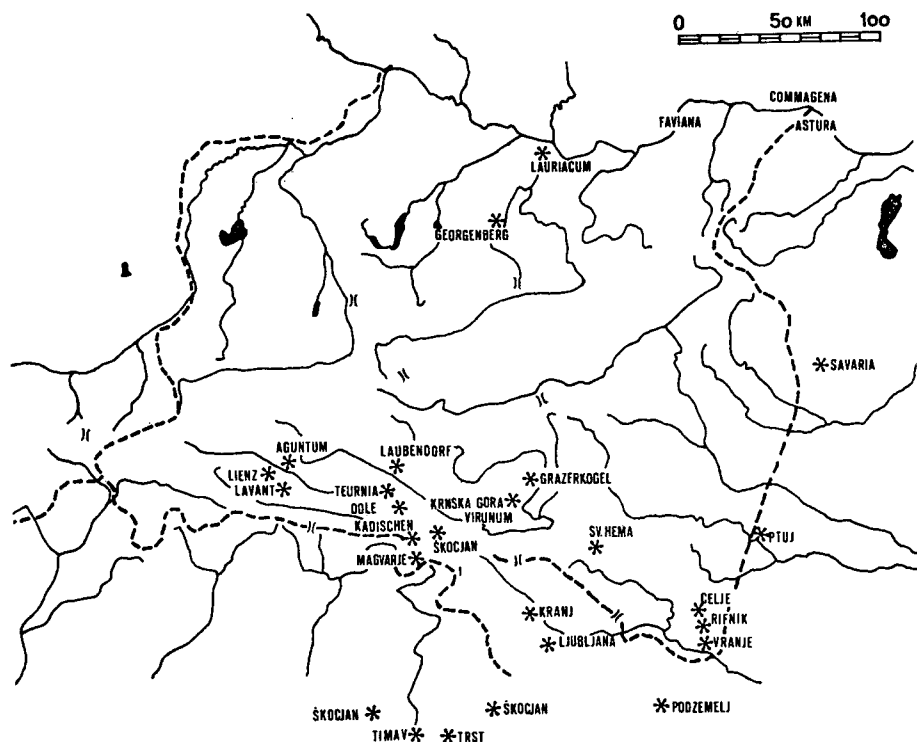
Vrh tega vidimo diskontinuiteto tudi v ekonomiki. Resda sta obe družbi navezani na živinorejo in nižjo obliko kmetijstva kot podlagami svojih zoženih in vase zaprtih gospodarstev, vendar je ta ekonomika pri preseljajočih se ljudstvih drugačna od živinorejskega gospodarstva v stalnih bivališčih domorodcev. Kakor so pokazala proučevanja transhumance je selitev čred drobnice iz Istre na Notranjsko del zelo stare oblike pastirskega gospodarstva, ki je močno podobna živinoreji staroslovanskih prišlekov. Toda osnovni razloček med obema je v tem, da je prvotna oblika prežitek, druga

³⁴ D. Svoljšak, T. Knific, Vipavska dolina, zgodnjerednjeveška najdišča, Situla 17, 1976, 11; J. Sašel, Erjavčeva cesta, Varstvo spomenikov 8, 1962, 277; o podobnih ostalinah na Vranju prim. Arheološki vestnik 30, 1979.

³⁵ T. Knific, Carniola in the early middle ages, Balcanoslavica 5, 1976, 111; P. Korošec v svoji še neobjavljeni disertaciji.

³⁶ I. Sivec-Rajterič, Gleicharmige Bügelfibeln in dem Altsässigen und karantanisch-köttlicher Kulturkreis, Balcanoslavica 4, 1975, 67 ssl. P. Korošec, Herkunft der karantanisch-köttlicher Schmuckgegenstände mit besonderem Akzent auf der Scheibenfibel, Balcanoslavica 4, 1975, 9 ssl.; Balcanoslavica 3, 1974 pa obravnava predvsem izvor in oblikovni zaklad najstarejše slovanske keramike širšega prostora Balkana, medtem ko v sestavkih zvezka 1, 1972 obravnavajo avtorji prve oblike slovanske materialne kulture pri nas.

³⁷ Gl. zemljevid požganih cerkva v Vzhodnih Alpah v drugi polovici 6. stoletja! Prim. še G. Piccotini, Ein spätantiker Silberlöföfel aus Teurnia, Carinthia 167, 1977, 13 ssl.; in literaturo v op. 26; isti, Das spätantike Gräberfeld von Teurnia, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 66, 1976, E. Toth, La survivance de la population romaine en Pannonie, Alba Regia 15, 1976, 107 ssl.; isti, Zu den historischen Problemen der Stadt Savaria und ihrer Umgebung zwischen dem 4.—9. Jahrhundert, Folia Archaeologica 27, 1976, 89 ssl.; isti, Vigilius episcopus Scaravaciensis, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 26, 1974, 269 ssl.

Slika 3. Zemljevid s pregledom najdišč, ki so bila porušena in požgana v času avaro-slovanskega prodora v Vzhodne Alpe

pa prinešena. Zato je upravičen sum glede kontinuitete v poljedelsko-živinorejski ekonomiki zgodnjega srednjega veka, ki ga stopnjuje tudi dejstvo, da novi naseljenci ne prevzemajo izrazov, tehnologije in poljske delitve.³⁸

Diskontinuiteta v gospodarstvu ima svoj odraz tudi v družbeni ureditvi in strukturi, kakor sta kot zadnja poudarila Grafenauer³⁹ in Vilfan.⁴⁰ Družbeni razvoj Slovanov je sožitje s preostalimi staroselci pospešilo, vendar ni spremenilo njegovih bistvenih potez od velike družine preko župne skupnosti, županov, kosezov, knezov.

Najbolj upadljiva je diskontinuiteta cerkvene oblasti in organizacije v osrednjem slovenskem naselitvenem področju med Donavo in Savo. Ta poslednja jedra stare oblasti — in centre antične duhovne kulture — so Avaroslovani ob prihodu v Vzhodne Alpe dosledno požgali in porušili (sl. 3). Zato je diskontinuiteta na tem področju politične in duhovne nadvlade najbolj opazna.⁴¹

³⁸ B. Grafenauer, l. c.

³⁹ Alpes orientales 5, 1969, 72 ssl.

⁴⁰ S. Vilfan, Vprašanje kontinuitete pod tremi vidiki: naselje, promet, pravo, Alpes orientales 5, 1969, 87 ssl.

⁴¹ P. Petru, Zaton antike v Sloveniji, Ljubljana 1976, zadnji zemljevid in tukajšnja op. 26.

Presenetljivo je, da prevzamejo Slovani s starokrščanskim pogrebnim ritualom tesno povezane obrede skeletnega pokopavanja,⁴² navado dajati pokojniku pridatke, obred, ki ga ohranijo kot zadnji v Evropi tudi ob prehodu na novo višjo kulturno raven. To je tembolj presenetljiva ugotovitev, če velja ne docela sprejeto stališče, da so Slovani ob naseljevanju Balkana še uporabljali sežiganje mrličev.⁴³ Mimogrede bi ob tem naglasil, da tudi med staroslovanskimi grobovi ni opaziti takih, ki bi odstopali po svojem bogastvu pridatkov. Tudi to je poteza, ki govori za to, da naši predniki prevzemajo kulturne prvine staroselcev in ne navad preseljujočih se vladajočih germanskih plemen, pri katerih srečujemo izrazito bogate aristokratske grobove.

Kot velik prežitek antične dobe se kaže upravno teritorialna ureditev tako karantanske kot panonske Slovenije in verjetno države Ljudevita Posavskega. Karantanija pokriva sprva celotni Noricum mediterraneum s središčem na Krnskem gradu pri Virunumu — rimsko prestolico te pokrajine. Še pokarolinška panonska Slovenija kneza Koclja in Pribine se sklada z obsegom poznorimskih provinc Pannonia Prima in Valeria, iz česar bi smeli sklepati, da je bila podobna ureditev tudi ob prihodu naših prednikov v 6. stoletju. Končno se verjetno ujema v zelo veliki meri področje vladavine Ljudevita Posavskega z rimsko provinco Savia (v virih tudi Pann. inf. in Savia, — pri *Conversio pa Pann. Orientalis*).⁴⁴

Tako vidimo, da je kontinuiteta od poznorimske politične ureditve preko naselitvene ureditve in kasnejših karolinških Mark in obsega slovanskih kneževin ohranjala antično izročilo. Spričo takega razvoja je razvidno, da je kontinuiteta antične dediščine v Vzhodnih Alpah obvarovana v zgodnjerednjeveškem obdobju v velikem pri osnovnih upravnoteritorialnih enotah. Prežitki te vrste in ostala pričevanja neposredne povezanosti s starejšim duhovnim in tvarnim izročilom dokazujejo obstoj staroselskega življa, ki je slovanskim prišlekom posredovalo antično in še starejšo dediščino.⁴⁵ To dokazuje tudi razvit nivo izobrazbe pri staroslovanskih naseljencih, da so mogli prevzeti kasneje duhovno omiko od domorodnega romanskega in romaniziranega prebivalstva velikih obmorskih mest. Medsebojno oplajanje in bogatenje kulturnih prvin v ustvarjalnem sožitju kultur prišlekov in staroselcev je izoblikovalo temelje razvitejšega gospodarstva in omike, ki doseže svoj vrh po 9. stoletju. V skupnem življenju in snovanju so po narodnosti različni prebivalci naših krajev izgrajevali dobrih dvesto let nove družbeno-ekonomske odnose, da bi ustvarili podstat naprednejšim civilizacijam zgodnjega srednjega veka: ketlaški, karantanski, istrsko-dalmatinski in belobrdski, ki so po zatonu antike prve, v katerih se staroslovanski naseljenci povzpno preko predhodnih oblik stvarne in duhovne omike.

⁴² J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 79.

⁴³ J. Korošec, Ali so južni Slovani tudi sežigali svoje mrlične?, Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani 2, 1955, 85 ssl.; M. Filipović, Spaljivanje mrtvih kot južnih Slovena, Rad vojvodanskih muzeja 8, 1959, 119 ssl.; J. Belošević, Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar, Balcanoslavica 1, 1972, 73 ssl.

⁴⁴ S. Petru, Nekaj zgodnjerednjeveških najdb iz Gorjancev, Arheološki vestnik 18, 1967, 435 ssl.

⁴⁵ Iz obsežne literature, ki členi problematiko kontinuitete, prinašamo opozorila še na zbornik Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter. Wege der Forschung, Darmstadt 201, 1968; O. Roller, Die Oberrheinlande in der Römerzeit, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 117, 1969, 1 ssl.; H. Schönberger, Das Ende oder das Fortleben spätrömischer Städte an Rhein und Donau, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen 72/1 (1972), 102 ssl.; R. Egger, Der Alpenraum im Zeitalter des Überganges von der Antike zum Mittelalter, Vorträge und Forschungen 10, 1965, 15 ssl.; B. Saria, Die antike Stadt in Südosteuropa (Symposion »Die Stadt in Südosteuropa-Struktur und Geschichte), Südosteuropa Jahrbuch 8, 1968, 11 ssl.; Gradivo VI. kongresa jugoslovanskih arheologov, objavljeno v Materijalih 1, 1964 obravnava prav vprašanje kontinuitete v arheoloških dobah.

Zusammenfassung

ANSIEDLUNGSKONTINUITÄT UND- DISKONTINUITÄT IN DER
ÜBERGANGSZEIT VON DER SPÄTANTIKE IN DAS FRÜHE MITTELALTER

Zu den am wenigsten erschlossenen Zeitabschnitten in der Vergangenheit des slowenischen Raumes gehört ohne Zweifel die Völkerwanderungszeit zwischen dem spätantiken und dem frühmittelalterlichen Kulturhorizont, weil es für diese Zeit an eingehenden Angaben und Quellen fehlt. Das archäologische Material und die Fundorte vertiefen das Rätsel, weil zwischen dem charakteristischen antiken Material aus dem späten 6. Jahrhundert und den ältesten, den Slawen bzw. den Awaro-Slawen zugeschriebenen Funden (bis zur Mitte des 7. Jahrhunderts) eine Kluft liegt, ein beinahe hundertjähriger Hiatus. Durch neuere Erforschungen ist die Zahl der Fundorte angewachsen (Bild 1), wo die jüngsten Charakteristika der Altsassenkultur neben dem charakteristischen slawischen Fundgut in Erscheinung treten. Der mehrmalige Wechsel der Oberherrschaft verschiedener Völker hat sich auf die Altsassen kaum ausgewirkt, neben den Strömungen der wandernden Völker führten sie, bis zur Niederlassung der Slawen, ein Leben wie in der Antike weiter (Bild 2).

Offensichtlich weicht die einheimische Bevölkerung vor dem Andrang fremder Völker in entlegene Landteile zurück. Die Altansässigen haben sich in geschlossenen Gruppen in abgelegenen Landstrichen erhalten, davon zeugen die slawischen Bezeichnungen Vlah bzw. Lah für den romanisierten Illyro-Kelten in den Namen wie Laško, Laška vas, Lahovče, Lahovnik, Lahov graben, Lašče, Bašelj usw. Die Altansässigen erhielten sich auch in der Nähe grösserer Orte, da sie den slawischen Zuwanderern vorrömische Flussnamen übermittelten: Drava (Dravus), Sava (Savus), Soča (Aesontius), Krka (Corcac), Kokra (Corcoras?), Kolpa (Colaps), daneben auch umgemodelte keltische Ortsnamen und geographische Bezeichnungen wie auch viele Städtenamen: Kranj (Carnium) Logatec (Longaticum), Koper (Cappris) oder Zuzerna (Iustinopolis), Piran (Pirano), Solkan (Siliganum) usw. Westlich von der spätantiken Verteidigungslinie, als System *Claustra Alpium Iuliarum* genannt, gibt es viel mehr solche Relikte als im östlichen Slowenien.

Claustra Alpium Iuliarum sind offensichtlich eine Scheidelinie unter drei, ihrer gesellschaftlich-ökonomischen Grundlage nach verschiedenen Regionen:

- a) dem Küstenland, wo römische Städte noch erhalten sind,
- b) einem breiteren Landstrich von Grenzlandcharakter im Hinterland von *Claustra Alpium Iuliarum*, das Gebiet von Vipava, Gorica und der Friaul umfassend, und
- c) dem zentralslowenischen Ostalpengebiet, wo die Bevölkerung in Refugien und abgelegenen Orten angesiedelt war.

Das Schwinden von Kerngebieten der römischen Kultur in Zentralslowenien reißt eine grosse Lücke und Diskontinuität in die spätrömische Zivilisation, weil damit tatsächlich der Verfall der antiken Verwaltungsorganisation verbunden war, der sich nach aussen hin in der Nichtinstandhaltung von Strassen, Vernachlässigung von Brücken, im Aufgeben von Fähren, der Aufhebung von Katastern und anderen Übersichten und Institutionen bemerkbar machte. Vor allem kam es dadurch zu einer völligen Umgestaltung der ökonomischen Lebensgrundlage, was in der Verlagerung von Siedlungsgebieten zum Ausdruck kommt, da die Bevölkerung die früheren Siedlungen in Niederungen verlässt und sich in hochgebirgigen Ortschaften niederlässt, sogar über der Grenzlinie, bis zu der das Getreide gedeiht. Die frühere, auf die Überschüsse der Gewerbs- und Halbindustrieproduktion gestützte Wirtschaft der Grossstädte macht mit dem Übergang auf die Landwirtschaft und betonte Viehzucht eine Wandlung durch.

Betrachten wir die einzelnen Ereignisse im Entwicklungsvorgang, dann sehen wir, dass die antike Kultur anlässlich der Niederlassung der Awaro-Slawen in Zentralslowenien, nachdem sie zur Zeit der Völkerwanderung stark zurückgegangen war, ein völlig anderes Niveau erreicht hat. Was die politische Ordnung betrifft, tritt an die Stelle der früheren Munizipalselfverwaltung eine bei frühchristlichen Kirchen organisierte Gemeindegemeinschaft, die ohne engere Verbindung mit dem Zentrum bleibt. Angesichts eines solchen Zurückgangs der gesamten Kultur ist es gar nicht erstaunlich, wenn Archäologen feststellen, dass in Siedlungen aus der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts die Schrift nicht mehr bekannt ist, dass für den eigenen Gebrauch nur noch Keramik hergestellt wird, primitive, aus Glasmasse geknetete Schmuckgegenstände, dass das Mauern mit

Kalk in Vergessenheit geraten ist. Bei einem Vergleich dieser Kulturstufe bei den Einheimischen in den Ostalpen mit den frühesten Formen der altslawischen materiellen Kultur in den Siedlungen Predloka bei Koper, Tomaj, Sv. Pavel nad Vrtovinom, Kranj, Bled, Laška vas bei Celje, Brezje bei Zreče, Ptuj, Slovenj Gradec, Beljak usw. stellt man im Fundmaterial Berührungspunkte fest, sowohl was die Technologie als auch die Formgestaltung betrifft. Diese unmittelbare Verbindung geht aus dem Nachlass der Materialkultur hervor, die sich in grob angefertigten, mit Wellenlinien verzierten Tonwaren manifestiert, in flachen runden und zweiarmligen Fibeln, in aus Draht geflochtenen Armbändern, in zellenförmigen Email-einlagen oder Glas- bzw. Steineinlagen, in der Herstellungsart und Form von Glasbeeren und in der Übernahme von Waffen-, Messer- und Pfeilformen. Die Kontinuität ist hier offensichtlich unwiderlegbar und ist zugleich ein Beweis für das entsprechende Bildungsniveau der slawischen Zuwanderer, die imstande waren, das schon vorgefundene Wissen zu übernehmen.

Am offenkundigsten ist die Diskontinuität der Kirchenverwaltung und-organisation im zentralen slowenischen Siedlungsgebiet zwischen der Donau und der Save. Diese letzten Mittelpunkte der alten Herrschaft — und Mittelpunkte der antiken Geisteskultur — haben die Avaro-Slawen bei ihrer Ankunft in den Ostalpen konsequent niedergebrannt und geschleift. (Bild 3)

Durch die gegenseitige Befruchtung und Bereicherung von Kulturelementen im schöpferischen Nebeneinander der Kultur der Zuwanderer und Altansässigen wurden Grundlagen für eine höher entwickelte Wirtschaft und Kultur gebildet, die ihren Höhepunkt nach dem 9. Jahrhundert erreichen sollte. Im gemeinsamen Leben und Schaffen haben die der völkischen Abstammung nach verschiedenen Einwohner unseres Landes in gut zwei Jahrhunderten neue gesellschaftlich-ökonomische Verhältnisse geschaffen, um damit ein Substrat für die fortschrittlicheren Zivilisationen des frühen Mittelalters zu schaffen: für die Kottlacherkultur und die karantanische Kultur, für die istro-dalmatinische und die Bijelo-brdo-Kultur, die nach dem Untergang der Antike die ersten waren, in denen die neuen slawischen Einwohner über die Übergangsformen der materiellen und Geisteskultur der Spätantike hinausgegriffen haben.